

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการขับร้องเพลงซอพื้นเมือง เพื่อถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองสู่ประชาชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างเสริมศักยภาพของเยาวชนในการใช้เพลงซอพื้นเมืองล้านนาเพื่อเสนอแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองแก่ชุมชน ตลอดจนเพื่อสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้แนวคิดการเมืองภาคพลเมืองโดยใช้สื่อการแสดงของท้องถิ่น ซึ่งผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยประยุกต์ใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งมีขั้นตอนในการปฏิบัติงาน 4 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นการวางแผน (Planning) เป็นการประชุมผู้ร่วมศึกษาค้นคว้า เพื่อสำรวจวิเคราะห์ สภาพปัจจุบันปัญหา สร้างความตระหนักให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนเรื่องจิตสำนึกการเมืองภาคพลเมือง ผ่านการแสดงพื้นบ้านเพลงซอซึ่งเป็นการแสดงที่คนในท้องถิ่นมีความคุ้นเคย พร้อมทั้งร่วมกันกำหนดแผนปฏิบัติการตามกรอบระยะเวลาของโครงการวิจัย

2. ขั้นการปฏิบัติ (Action) เป็นขั้นตอนการปฏิบัติตามแผนที่กำหนด ประกอบด้วย 1) ดำเนินการประชุมเชิงปฏิบัติการตามแผนปฏิบัติการร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปินเพลงซอ และเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการ เพื่อแจ้งกระบวนการทำงาน และร่วมกันกำหนดรายละเอียดกิจกรรมตามแผนปฏิบัติการ ตลอดจนสร้างข้อตกลงเบื้องต้นร่วมกันในกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด 2) ปราชญ์ชาวบ้านและศิลปินเพลงซอร่วมกันแต่งคำร้อง และทำนองเพลงซอที่มีเนื้อหาครอบคลุมเนื้อหาของการเมืองภาคพลเมือง 3) ปราชญ์ชาวบ้านและศิลปินเพลงซอร่วมกันฝึกสอนเยาวชนให้มีความชำนาญในการแสดง แล้วเปิดการแสดงในชุมชน และ 4) ดำเนินการนิเทศ ติดตาม ระหว่างการปฏิบัติงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

3. ขั้นการสังเกต (Observation) ผู้วิจัยดำเนินการในสองวิธีการคือ 1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการดำเนินกิจกรรมของปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปินเพลงซอ และเยาวชน โดยการมีส่วนร่วมเรียนรู้ในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย และ 2) การสัมภาษณ์ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้า และผู้ที่เข้าชมการแสดงโดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้างหลังจากที่ได้ดำเนินการประชุมเชิงปฏิบัติการ การนิเทศติดตามในแต่ละขั้นตอน และการทำการแสดงจริงในแต่ละพื้นที่เพื่อนำข้อค้นพบมาสะท้อนให้เห็นผลการบรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้

4. ขั้นการสะท้อนผล (Reflection) หลังจากที่ได้มีการปฏิบัติการเพื่อพัฒนาตามขั้นตอนการวางแผน ขั้นปฏิบัติการ ขั้นการสังเกตแล้ว ผู้วิจัยจะได้ประเมินผลการปฏิบัติงานว่ามีสิ่งใดเกิดขึ้นหรือเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาไปบ้าง เพื่อสรุปผลการดำเนินงานแล้วสะท้อนผลกลับไปสู่กลุ่มผู้ร่วมศึกษาเพื่อการปรับปรุง หรือพัฒนาในโอกาสต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล จำแนกออกเป็นสองกลุ่มคือกลุ่มผู้ร่วมศึกษา และกลุ่มผู้ชมการแสดง โดยกลุ่มผู้ร่วมศึกษามุ่งพิจารณาขั้นตอนการปฏิบัติงาน ส่วนกลุ่มผู้ชมมุ่งพิจารณาในด้าน ด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านความตระหนัก ด้านการนำไปปฏิบัติ และด้านการประเมินผล

สรุปผลการศึกษา

จากผลการศึกษาผู้วิจัย ได้สรุปผลจำแนกตามวัตถุประสงค์การวิจัยใน สามประเด็น ดังนี้

1. กระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองผ่านการแสดงขอพื้นเมือง ซึ่งผู้วิจัยประยุกต์ใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ใน 4 ขั้นตอนประกอบด้วย ขั้นการวางแผน ขั้นการปฏิบัติ ขั้นการสังเกต และขั้นการสะท้อนผล ซึ่งจำแนกอธิบายได้ดังนี้

1.1 ขั้นการวางแผน (Planning) คณะผู้ร่วมศึกษา ได้กำหนดแผนปฏิบัติงาน ตั้งแต่การเขียนบทร้อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่เยาวชน และการจัดแสดงจริง โดยมีปราชญ์ชาวบ้านรับผิดชอบภาระงานในแต่ละขั้นตอน ซึ่งรูปแบบการแสดงเพื่อถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมือง แบ่งเป็นสองภาคคือ ภาคแรกเป็นการขับร้องเพลงขอ ได้ตอบระหว่างชายหญิงของพ่อครูแม่ครู และ ภาคที่สองเป็นการแสดงละครขอของเยาวชน เพื่อถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมือง อย่างไรก็ตามพบว่า คณะผู้ร่วมศึกษาที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองอย่างเพียงพอ โดยความรู้พื้นฐานของปราชญ์ชาวบ้านยังอยู่ เฉพาะเพียงเรื่องการใช้สิทธิเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญเท่านั้น ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อปรับแนวความคิดก่อน

1.2 ขั้นการปฏิบัติ (Action) ช่วงแรกเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการขับร้องเพลงขอสู่เยาวชน โดยใช้เวลาหลังเลิกเรียนในภาคค่ำ และวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ซึ่งในการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่เยาวชนนั้นต้องมีพร้อมเพรียงกันทั้งปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นศิลปินขอ ปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นนักดนตรี และเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการ จึงจะสามารถฝึกซ้อมกันได้ โดยศิลปินขอจะทำหน้าที่ในการถ่ายทอดบทร้องและท่วงทำนอง ในขณะที่ปราชญ์ชาวบ้านด้านดนตรีก็จะบรรเลงดนตรีประกอบพร้อมกันไปด้วย อย่างไรก็ตามการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการขับขอสู่เยาวชนนั้น ต้องอาศัยความอดุสาหะของปราชญ์ชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง เพราะเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการอายุยังน้อย

และไม่เคยมีประสบการณ์ด้านการขับขอมาก่อน ถึงแม้เยาวชนจะสามารถขับขอดีเข้ากับท่วงทำนองแล้วแต่ก็ยังคงมีเอกสารบทชออยู่กับตัวตลอดเวลาเพราะไม่สามารถที่จะจดจำบทชอได้ทั้งหมด

ช่วงที่ 2 การจัดแสดงในชุมชนมีทั้งสิ้น 3 ครั้ง โดยเป็นการแสดงในวงรอบแรก 1 ครั้ง และในวงรอบที่สอง 2 ครั้ง การแสดงในครั้งแรกเป็นการจัดแสดงร่วมในงานหล่อเทียนพรรษา ซึ่งในการแสดงครั้งนี้นั้นคณะผู้ร่วมศึกษาเห็นว่าสถานการณ์ไม่เหมาะที่จะใช้ถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมือง เพราะในงานมีกิจกรรมหลายอย่าง ซึ่งไม่สามารถจำกัดผู้ชมให้อยู่ ณ บริเวณทำการแสดงได้ตลอดเวลา ดังนั้นในการจัดแสดงรอบที่ 2 และ 3 จึงเป็นการจัดแสดงเพื่อถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมือง โดยเฉพาะ และมีการแสดงของเยาวชนช่างชอจังหวัดเชียงใหม่มาร่วมสร้างสีสันด้วย ในการจัดแสดงแต่ละครั้งปราชญ์ชาวบ้านจะร่วมให้กำลังใจและคอยเป็นพี่เลี้ยงให้แก่เยาวชนทุกครั้ง และเมื่อทำการแสดงเสร็จสิ้นในแต่ละครั้งคณะผู้ร่วมศึกษาจะร่วมกันประชุมปรึกษาหารือ เพื่อประเมินผลการดำเนินงาน แล้วใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงการดำเนินงานในครั้งต่อไป

1.3 ขั้นการสังเกต (Observation) คณะผู้วิจัยทั้งหมดล้วนมีส่วนร่วมสำคัญในการสังเกตการดำเนินงานในโครงการ โดยกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านจะสังเกตพัฒนาการด้านการแสดงของเยาวชน และนำผลการสังเกตไปปรับปรุงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนเอง ในขณะที่ผู้วิจัยนอกจากจะทำการสังเกตเพื่อการพัฒนากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการแสดงแล้ว ยังต้องสังเกตผู้ชมว่ามีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองที่นำเสนอมากน้อยเพียงใดอีกด้วย ซึ่งหากกล่าวเฉพาะผลอันเนื่องจากการถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองของเยาวชนนี้พบว่าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองมากขึ้นแม้จะไม่สามารถอธิบายสาระสำคัญของแนวคิดได้มากนัก แต่หากมีการยกสถานการณ์ หรือเหตุการณ์เป็นกรณีศึกษาเพิ่มเติมพบว่าประชาชนมีความเข้าใจเป็นอย่างดี และเห็นความสำคัญในการพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองต่อไป

1.4 ขั้นสะท้อนผล (Reflection) ได้จัดให้มีการประชุมอย่างไม่เป็นทางการในกลุ่มคณะผู้ศึกษาอย่างต่อเนื่องเพื่อสะท้อนผลการสังเกตของผู้วิจัย และการสังเกตของคณะผู้ร่วมศึกษาด้วยกันเอง ทำให้การดำเนินงานในโครงการมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยมีเป้าหมายสำคัญคือต้องการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการขับร้องเพลงชอพื้นเมืองแก่เยาวชนเพื่อให้มีความสามารถในการทำการแสดงได้จริง และประชาชนต้องมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาที่แสดงอีกด้วย

2. การสร้างเสริมศักยภาพของเยาวชนในการใช้เพลงชอเพื่อเสนอแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองแก่ชุมชนนั้น เนื่องจากเยาวชนทุกคนที่เข้าร่วมโครงการไม่เคยมีประสบการณ์ในการข้อยขอมาก่อน กระบวนการพัฒนาศักยภาพเยาวชนจึงต้องได้รับการเอาใจใส่จากปราชญ์ชาวบ้านเป็นอย่างมาก ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านใช้วิธีการสอนแบบตัวต่อตัว โดยจะให้เยาวชนอ่านบทคำร้องจนเข้าใจเนื้อหาสำเนียง และวรรคตอนทั้งหมดก่อน จากนั้นปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นศิลปินช่างชอจะร้องนำ ให้เยาวชน

ร้องตามเป็นท่อน ๆ ในขณะที่ปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นนักดนตรีก็จะบรรเลงระนาด ซอ และซึง ประกอบไปในคราวเดียวกัน ซึ่งหากเกิดข้อผิดพลาดในท่อนใดก็กลับมาเริ่มต้นในท่อนนั้นใหม่จนเกิดความชำนาญ จากนั้นจึงให้เยาวชนขับร้องประกอบดนตรีเอง โดยปราชญ์ชาวบ้านจะคอยกำกับทำนองและการออกเสียงสำเนียงไปด้วยหากเกิดความคิดพลาด

ผลอันเนื่องมาจากความเพียรของปราชญ์ชาวบ้านทำให้เยาวชนทั้งหมดมีความสามารถในการขับร้องเพลงซอพื้นเมือง และสามารถทำการแสดงจนเป็นที่ประทับใจของผู้ชม กอปรกับความน่ารักของเยาวชนทำให้ชุมชนต้องการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการพัฒนาความสามารถของเยาวชนเพิ่มมากขึ้นแม้โครงการวิจัยได้ถอดตัวออกจากชุมชนแล้วก็ตาม ซึ่งอาจเป็นการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ หรือความร่วมมือกันเองของคนในชุมชน

2. นวัตกรรมการเรียนรู้แนวคิดการเมืองภาคพลเมือง โดยการแสดงพื้นบ้านเพลงซอ เป็นสื่อที่เหมาะสมอีกรูปแบบหนึ่งในการถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองสู่ประชาชน เพราะเป็นการแสดงในท้องถิ่นที่ประชาชนคุ้นเคย ซึ่งจากการสังเกตพบว่าการแสดงแต่ละครั้งจะได้รับความสนใจจากประชาชนเป็นอย่างมาก ส่วนเนื้อหาในการแสดงนั้นไม่ควรเป็นการสื่อสารแนวคิดตรงๆ แต่ควรเชื่อมโยงไปสู่สถานการณ์หรือวิถีชีวิตจริงของประชาชนและหากเป็นการแสดงในรูปแบบของละครซอ ก็จะเพิ่มความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

อภิปรายผล

กระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมือง คณะผู้ศึกษา ได้ร่วมกันกำหนดแผนปฏิบัติงาน ตั้งแต่การเขียนบทร้อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่เยาวชน และการจัดแสดงจริง โดยมีปราชญ์ชาวบ้านรับผิดชอบภาระงานในแต่ละขั้นตอน อย่างไรก็ตามพบว่าปราชญ์ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองเพียงแก่การเลือกตั้งผู้แทนของประชาชนในระดับต่าง ๆ เท่านั้น ซึ่งไม่แตกต่างจากประชาชนโดยทั่วไปในชุมชน จึงจำเป็นต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของปราชญ์ชาวบ้านเป็นเบื้องต้นก่อน

การสร้างเสริมศักยภาพของเยาวชนในการใช้เพลงซอเพื่อเสนอแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองแก่ชุมชนนั้นต้องอาศัยความเอาใจใส่ของปราชญ์ชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะเยาวชนทุกคนที่เข้าร่วมโครงการไม่เคยมีประสบการณ์ในการแสดงมาก่อน จึงต้องใช้วิธีการสอนแบบตัวต่อตัว โดยจะให้เยาวชนอ่านบททำนองจนเข้าใจเนื้อหา บรรดาคอน และการออกเสียงสำเนียงก่อน แล้วจึงจะซ้อมประกอบจังหวะดนตรี สอดคล้องกับวิธีการถ่ายทอดความรู้เรื่องซอพื้นเมืองของ แม่บัวซอน ถนอมบุญ (2551:บทคัดย่อ) ครูภูมิปัญญาไทยสาขาภาษาและวรรณกรรม ที่ใช้เทคนิคแบบแม่สอนลูกหรืออู๋ยสอนหลานสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้รับ ช่วยในการคิดปัญหาเรื่องช่องว่างระหว่างวัยระหว่างครูกับลูกศิษย์ จึงทำให้ลูกศิษย์เกิดความกตัญญู แม่ครูก็เกิดความสุขใจ ซึ่งการเรียนรู้ที่ไม่มีวันจบสิ้น เป็นการเรียนรู้

ตลอดชีวิต ซึ่งพ่อครูจันทร์คา เสาคำ กล่าวไว้ว่า ช่างชอในปัจจุบันก็ยังต้องหาสิ่งใหม่ ๆ เกี่ยวกับชออยู่ตลอดเวลา และผู้ที่จะมาเป็นช่างชอได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ ของชอ และต้องฝึกฝนหมั่นท่องเครื่องชอ หมั่นชอบ่อย ๆ เพราะการที่จะเป็นช่างชออาชีพได้นั้นย่อมขึ้นอยู่กับตัวของศิษย์เอง ถึงครูชอจะเก่งมากแค่ไหน แต่ถ้าศิษย์ไม่มีความพยายามหรือขาดการเอาใจใส่ก็จะทำให้การเป็นช่างชอที่เก่งนั้นยาก (ศุภนิจ ไชยวรรณ.2547:81-82) ซึ่งผลการดำเนินงานของปราชญ์ชาวบ้านทำให้เยาวชนทั้งหมดมีความสามารถในการขับร้องเพลงชอพื้นเมือง และสามารถทำการแสดงเพื่อถ่ายทอดแนวความคิดการเมืองภาคพลเมืองได้

การถ่ายทอดแนวความคิดการเมืองภาคพลเมืองผ่านการแสดงชอพื้นเมืองของเยาวชน ทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในแนวความคิดการเมืองภาคพลเมืองมากขึ้น แม้จะไม่สามารถอธิบายสาระสำคัญของแนวคิดได้มากนัก แต่หากมีการยกเหตุการณ์เป็นกรณีศึกษาเพิ่มเติมพบว่าประชาชนมีความเข้าใจเป็นอย่างดี และเห็นความสำคัญในการพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง จึงอาจกล่าวได้ว่าการแสดงพื้นบ้านเพลงชอ เป็นสื่อวัฒนธรรมที่เหมาะสมอีกรูปแบบหนึ่งในการการถ่ายทอดแนวความคิดการเมืองภาคพลเมืองสู่ประชาชน เพราะเป็นการแสดงในท้องถิ่นที่ประชาชนคุ้นเคย ซึ่งในการแสดงแต่ละครั้งจะได้รับความสนใจจากประชาชนเป็นอย่างมาก ซึ่งจากการศึกษาของ สุรางคนา พลรัตน์ (2550:255) พบว่า การใช้คำภาษาล้านนา (ภาษาถิ่นเหนือ) มีลักษณะเด่นเพราะทำให้ผู้ฟังเพลงชอพื้นเมืองเกิดอารมณ์ขันและเกิดจินตภาพได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องมาจากเพลงชอพื้นเมืองเป็นศิลปะพื้นบ้านที่เก่าแก่ของชาวล้านนา การใช้ภาษาถิ่นเหนือ จึงเป็นการสร้างความเป็นกันเองกับผู้ฟังตลอดจนเข้าถึงอารมณ์ผู้ฟังได้อย่างแจ่มชัดเพราะผู้ฟังส่วนมากเป็นชาวล้านนา อย่างไรก็ตามเนื้อหาในการแสดงนั้นไม่ควรเป็นการสื่อสารแนวคิดโดยตรง แต่ควรเชื่อมโยงไปสู่สถานการณ์หรือวิถีชีวิตจริงของประชาชนและหากเป็นการแสดงในรูปแบบของละครชอ ก็จะเพิ่มความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา

จากผลการศึกษาพบว่า ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในแนวความคิดการเมืองภาคพลเมืองมากขึ้น หลังจากที่ได้รับชมการแสดงของเยาวชน ดังนั้นสื่อพื้นบ้านประเภทเพลงชอนี้จึงมีความเหมาะสมที่จะใช้ในการถ่ายทอดแนวความคิดการเมืองภาคพลเมืองสู่ประชาชนในชนบท ดังนั้นจึงสมควรที่จะสนับสนุนให้มีการฝึกฝนเยาวชนให้มีความสามารถในการแสดงให้มากขึ้น แล้วจัดให้มีการแสดงในชุมชนอื่น ๆ หรืออาจผลิตเป็นสื่อประเภท VCD เพื่อแจกจ่ายไปในชุมชนต่าง ๆ หรือเผยแพร่ผ่านสื่อวิทยุ-โทรทัศน์ที่แพร่ภาพและเสียงในเขตภาคเหนือของประเทศไทย

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

เนื่องจากข้อจำกัดด้านเวลาและงบประมาณทำให้การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการในวงแคบ ซึ่งควรการวิจัยเพื่อพัฒนาต่อยอดต่อไปอีกเพื่อยืนยันผลการปฏิบัติ และเพื่อเผยแพร่แนวคิดการเมืองภาคพลเมืองให้กว้างขวางก็จะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้น ดังนั้นประเด็นสำคัญที่สมควรมีการวิจัย คือ

2.1 ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมือง โดยมุ่งเน้นไปที่การพัฒนารูปแบบการแสดงซอพื้นเมืองให้น่าสนใจยิ่งขึ้น สามารถถ่ายทอดแนวคิดได้ดียิ่งขึ้น และขยายเครือข่ายการทำงานของปราชญ์ชาวบ้านและเยาวชนไปในชุมชนอื่นๆ มากขึ้น

2.2 ศึกษารูปแบบการถ่ายทอดแนวคิดการเมืองภาคพลเมืองแก่ประชาชนที่เหมาะสม สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ในแต่ละภูมิภาค

Prince of Songkla University
Pattani Campus